

9. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості та детермінанти його побудови / Т. М. Титаренко // Мистецтво життєтворчості. – К., 1997. – С. 206–226.
10. Фрейд З. Вступ до психоаналізу: лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / З. Фрейд ; [пер. з нім. П. Тарашука]. – К. : Основа, 1998. – 709 с.

УДК 37.015.3.001.8:372.461

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА ДІАЛОГУ» В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Литвинова О.В., викладач

Дніпропетровський державний аграрний університет

У статті розглядається сутність поняття «культура діалогу» в педагогічних дослідженнях. Здійснена спроба аналізу поняття «культура діалогу» з урахуванням потреб вищої школи в підготовці кваліфікованих фахівців з високим рівнем культури діалогічного спілкування.

Ключові слова: викладач, студент, діалог, культура, аспект, культурологічний аспект, культура діалогу, культура особистості, формування культури діалогу.

Литвинова О.В. СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «КУЛЬТУРА ДИАЛОГА» В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ / Днепропетровский государственный аграрный университет, Украина.

В статье рассматривается сущность понятия «культура диалога» в педагогических исследованиях. Осуществлена попытка анализа понятия «культура диалога» с учетом потребностей высшей школы и подготовке квалифицированных специалистов с высоким уровнем культуры диалогического общения.

Ключевые слова: преподаватель, студент, диалог, культура, аспект, культурологический аспект, культура диалога, культура личности, формирование культуры диалога.

Lytvynova O. THE HEART CONCEPT OF SUCH PHENOMENON AS «DIALOG CULTURE» IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCHES / Dnipropetrovsk State Agrarian University, Ukraine.

The article deals with the phenomenon «dialog culture» in psychological and pedagogical researches. The attempt of component structure analysis of phenomenon «dialog culture» has been made.

Key words: teacher, student, dialog, levels of the dialog, culture, aspects, culture aspect, dialog culture, the culture of personality, forming of dialog culture.

Актуальність теми зумовлена сучасними потребами вищої школи в підготовці кваліфікованих фахівців з високим рівнем культури діалогічного спілкування.

Дослідженням сутності понять «діалог», «культура діалогу» в процесі навчання і виховання особистості займалися такі науковці, як: В. Сухомлинський, Л. Орбан-Лембрик, І. Бех, О. Добрович, С. Вітвицька, В. Литовський, А. Котусевич, Н. Нефьодова, О.Г. Сердюк, О. І. Сердюк, О. Реан, Н. Волкова, С. Батракова, Є. Палихата, О. Корніяка, В. Антонов, О. Мурашов, В. Кан-Калік.

Мета статті – окреслити основні аспекти поняття «діалог»; розглянути основні наукові підходи до визначення поняття діалогу в культурологічному аспекті; розкрити сутність поняття «культура діалогу» у психолого-педагогічних дослідженнях.

Методологічну основу дослідження становить вивчення поняття «культура діалогу» в лінгвістичному, психологічному, філософському, педагогічному, психолого-педагогічному і культурологічному аспектах, оскільки діалог як складне соціальне явище може бути пізнаний лише з позиції системного підходу. Так, методологічний аналіз сутності діалогу викриває його дійову природу, полемічний характер, багатообразність його форм, діалектику основних компонентів діалогу. Характеристика його структури включає діалогічні відносини, діалогічні позиції суб'єктів діалогічного спілкування, предмет діалогу, дію діалогу та ін. З позиції психологічного аспекту діалог – це взаємовплив, взаємодія, взаємна психологічна подія. Лінгвістичний аспект діалогу характеризує його як мовленнєву, мовну творчість взаємодіючих людей [11, с. 28–29.]. Культурологічний аспект вивчення діалогу визначає способи взаємодії людей у спілкуванні, виходячи з норм, традицій, національної своєрідності суспільства [9, с. 405–408]. Педагогічний аспект вивчення діалогу характеризує його як дію в педагогічному процесі, яка дає кожному партнерові можливість самовираження в спілкуванні [10, с.116].

Із дослідженням діалогу пов'язана також ціла низка традиційних дисциплін, зокрема таких, як етнологія, соціальна психологія, літературознавство, мовознавство [8, с. 107].

У рамках етнометодології існують ритуали розмови як категорії тієї чи іншої етнокультури. Дослідження зосереджені навколо таких проблем: що є приводом для мовленнєвого спілкування людей; як розподілене право на репліку; у якій послідовності і якому обсязі використовують право на репліку суб'єкти мовленнєвого спілкування.

У соціальній психології використовуються аналогічні категорії аналізу для дослідження соціальних настанов малих груп. Вивченню таких настанов слугує аналіз мовленнєвої взаємодії, в якому кількісними критеріями є: кількість типових форм обміну репліками, тривалість репліки, тривалість мовленнєвої ситуації тощо. Головний структурний елемент аналізу – мовленнєвий внесок мовця, головний психологічного дослідження – регулювання обміну репліками.

Літературознавство розглядає комунікативні взаємини автора і читача тексту, а будь-який літературний текст тлумачить обмін думками з приводу різних аспектів якоїсь теми, що лежить в основі багатобічних інтертекстуальних стосунків, як поліфонічний.

У мовознавстві переважно досліджують діалоги в рамках розмови двох або більшого числа мовців і виявляють види її особливості зв'язків у розмові. З'ясовуються можливості адаптування традиційних лінгвістичних принципів аналізу (наприклад, синтаксичних) до дослідження зв'язків у рамках розмови.

Усі ці напрямки дослідження поєднують розуміння діалогу як мовленнєвої форми.

Водночас у культурологічному аспекті поняттю «діалог» надають значно ширшого змісту. Для теми нашого дослідження важливим є той напрямок психолого-педагогічної думки, в межах якого здійснюють загальне переосмислення статусу діалогу в процесах пізнання та простежують діалогічні основи мислення і буття в усіх його проявах.

Дослідники пов'язують феномен «культура» з поняттям «розвиток», її сутність вважають процес людинотворення, тому що важливим продуктом культури є сама людина. Отже, людина культури – це гуманна особистість. Гуманність – цариця моралі, у якій любов до людей передбачає милосердя, чуйність, доброту, симпатію, піклування, розуміння і їх захист. Людина культури – це духовно багата особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею. Людина культури – творча особистість, яка постійно розмірковує, мислить альтернативно, незадоволена одержаними здобутками, наділена розвинутих прагненням до творіння. Людина культури – це незалежна особистість, здатна до самовизначення у світі культури. Самостійність суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей в оточуючому середовищі, уміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки, здійснювати самостійний вибір змісту своєї життєдіяльності, силою поведінки, способів розвитку. Незважаючи на велику кількість визначень поняття «культура», можна виділити такі основні положення: сутність культури – гуманістична, людина творча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура – специфічно людський спосіб буття, котрий визначає весь спектр практичної і духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою. Духовна культура є епіцентром особистості. Отже, особистісна культура – це процес нагромадження знань, досвіду і якісної реалізації їх у діяльності й поведінці. Культура особистості – це і стан, і результат, і продуктивний процес засвоєння та створення соціальних цінностей. Вона передбачає розвиненість і гармонію всіх компонентів та їх цілісне формування у діяльності [4, с. 80].

Складовою культури особистості й того соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія із собі подібними, є культура спілкування. Культура педагогічного спілкування включає мовну культуру, комунікабельність, емпатію, доброзичливість, толерантність, імідж, повагу до людської гідності, уміння висловлювати власні думки й вислуховувати співрозмовника [7, с. 98–99].

Але принциповою, сутнісною характеристикою педагогічного спілкування в його гуманістичному, етичному аспектах є діалог. У діалозі виявляються судження, точки зору, особистісні позиції, що відображають аспекти розуміння, оцінку та емоційне ставлення.

Відкриття діалогу як певної ідеї культури, зазначають С. Ячин, М. Орлова [12, с.142–148], належить сучасності й означає перший і необхідний крок до проблематизації режиму спілкування. До цього він був лише формою для збереження і розвитку інших змістів і як така ідея залишався непомітним тими хто думав і жив його формами. Та фактична обставина, що базові філософські і культурні тексти були складені в режимі діалогу – сприймалось як природне положення речей (наприклад, «Діалоги» Сократа, Платона), саме тому можливості діалогу не були проблематизовані [12, с. 144].

Вирішення завдань формування феномена культури діалогу неможливе без вивчення її сутності і структури. Досліджуючи ідеальну діалогічну ситуацію, С. Ячин, М. Орлова виділяють у діалозі так звані «реєстри режиму». Діалог, за визначенням науковців, розгортається на декількох рівнях, або в декількох

регістрах: онтологічному, екзистенціальному, культурному й інструментальному (соціальному), де культурний реєстр перш за все пов'язаний із пошуком культурних засобів вираження, спільних для цього соціуму, це символічний вираз засобу буття, існування [12, с. 147].

Цікавою є думка Аліції Анни Котусевич з приводу питання культури діалогу. Дослідниця, спираючись на праці таких вчених, як З.Фрейд, Г. Маркузе, Н. Браун, М. Бубер, пропонує розглядати культуру діалогу невід'ємно від культури насильства. Як зазначає дослідниця, у повсякденному мисленні поняття діалог асоціюється з мовною комунікацією, з розмовою, узгодженням спільної позиції, місця. Ці форми комунікації дезактуалізують потребу натиску та насильства над партнером чи актом комунікації, що відбувається. Репресія, навпаки, пов'язана з домінантою, іноді силовою, поведінкою, спрямованою на підпорядкування або привласнення іншого. Культуру тиску Котусевич протиставляє культурі діалогу, позитивно оцінюючи її.

Кожна влада наражається на спокусу привласнення. Вчительська також. Вчительська диспозиція предметом навчання не звільнена від такої спокуси. Тому питання, які ставимо собі у викладацькій діяльності, повинні бути пов'язані правомірністю втручання у свідомість молодих людей. Ми повинні самі себе запитувати про ступінь та форму інтелектуального й емоційного «захоплення» цієї свідомості, про цінність освітньої пропозиції, про сенс того, що робимо, про те, що у конкретній ситуації справді потрібно робити. Тут, на думку дослідниці, можливі два варіанти як два топоси викладача: прагматичний топос, що посилається на «тверді» цінності, натиск, експансію, домінацію, тиск, а також гуманістичний топос, що базується на діалогових формах освітнього контакту зі студентом, тобто акцентується на взаємодії як цінності. Зазначені топоси залишаються у взаємозв'язку, та інверсія між ними виглядає неможливою – можливим є вибір [1, с. 27–28].

Подібно і в антропологічних дослідженнях культури, тиск, примус та діалог в освіті підлягають взаємозалежності. Діалог важко вберегти без попереднього впровадження системи правил та норм. В історії педагогічної думки цю проблему багаторазово порушували і обговорювали. Вона набувала форм дискусії про примус, свободу і незалежність у вихованні (А. Нейл, Г. Маркузе, Н. Браун). Але А. Котусевич зазначає, що тиск у культурі виконує важливу функцію орієнтації в світі, є частиною всесвіту власного усвідомлення та розуміння реальності. Щойно на цій основі можливою є побудова якоїсь діалогової структури, а також визначеного суспільно-культурного порядку. Діалог та тиск постають як два полюси взаємозалежні у своєму рухові. Їх розмежування неможливе без затримання того руху [1, с. 30].

Вважаємо, що в основі поняття «культура діалогу» лежить діалог, як форма зовнішньої та внутрішньої взаємодії особистості з навколишнім світом.

О. Добрович розрізняє такі рівні діалогу у спілкуванні: конвенціональний рівень, примітивний рівень, маніпулятивний рівень, стандартизований рівень, ігровий рівень, діловий рівень, духовний рівень. Так, згідно з дослідженням О. Добровича, діалог між людьми може відбуватися на будь-якому з цих рівней, але ж культура діалогу, на думку Добровича, «полягає не в тому, щоб вести діалог з постійним озиранням (не з'їхати б на рівень нижче конвенціонального), а в тому, щоб на будь-якому рівні, що виникає в реальній розмові, в обох співрозмовників зберігалась можливість піднятися на конвенціональний і вищі рівні – навіть до духовного» [6, с. 211].

Формування культури діалогу у студентської молоді відбувається як у процесі навчання, так і в позааудиторній роботі. В основі роботи з формування культури діалогу знаходиться людинознавча особистісно зорієнтована система виховання, яка визначає напрямки становлення людини з позиції загальнолюдських цінностей, ураховує специфічні особливості національного середовища (історичні, духовні, культурні, релігійні, мовні та ін.), має демократичну та гуманістичну спрямованість та створює умови для повноцінного розвитку майбутнього фахівця, його становлення як професіонала вищого гатунку [5, с. 69].

С. Батракова С. зазначає, що «культура в своїй основі педагогічна, і культура діалогу у своїй навчально-виховній функції будується за аналогією й з урахуванням тих форм і моделей спілкування, які склалися у культурі. Мистецтво, гра, усі форми перетворення особистості в культурі являють собою великий інтерес і використовуються при розробці педагогічного спілкування. У діалозі вчителя з учнями важливо не обмежуватись колом навчально-пізнавальних проблем, а органічно поєднувати їх з тими аспектами розвитку науки, котрі ведуть до розуміння людини, пояснюють людяне у людині, дають імпульси для саморозвитку, самодетермінації людини культурою і в культурі» [2, с.27–28].

Не замкненість, а, навпаки – відкритість діалогу, у якому студент опиняється для вирішення найважливіших людських проблем, – сприяє становленню його внутрішнього світу.

Культура діалогу вміщує уміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, зрозуміти іншого, бути уважним, спостережливим, встановлювати контакт, бачити і зрозуміти реакцію аудиторії, передавати своє ставлення до того, про що йдеться, зацікавити, захопити поясненням, орієнтуватися в

обстановці. Для викладача з високою культурою діалогічного спілкування характерними є: оптимальність вимог; педагогічний оптимізм; емоційний відгук; формування колективних форм стосунків, відносини у колективі у навчально-виховному процесі; створення атмосфери доброзичливості. Однак, якою б привабливою не була модель взаємин викладача і студента, вона завжди динамічна. З огляду на це хороший педагог завжди прагне неперервності своєї освіти та професійної підготовки, він постійно аналізує свою діяльність, ідентифікує досягнутий рівень взаємодії зі студентами, добирає і використовує нові здобутки педагогічної науки і передового досвіду, переймає найкраще від своїх колег [3, с. 90–91].

Зроблений нами аналіз розгляду дослідниками сутності поняття «культура діалогу» дає можливість зробити висновки, що в рамках культурологічного підходу вивчення діалогу реалізує своє пряме навчально-виховне значення: ставлення до іншої людини як до цінності, розуміння партнерами один одного, взаємсприйняття, взаєморозуміння, взаємовплив, відкритість, доброзичливість, взаємне довір'я, толерантність, гуманізація відношень, вміння організувати комунікабельну діяльність у формах, закріплених у правилах і нормах культури поведінки, вироблених суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котусевич А. Діалог у структурі навчальних відносин зі студентом / А. Котусевич // Вісник Львівського Університету. – 2005. – Вип.19, Ч. 1. – С. 26–35.
2. Батракова С. Педагогическое общение как диалог в культуре / С. Батракова // Педагогика. – 2002. – №4. – С. 27.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. для студентів / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навч. літ, 2003. – 316 с.
4. Вітвицька С.С. Практикум з педагогіки вищої школи / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навч. літ, 2005. – 346 с.
5. Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посіб. / [за ред. Т.Ю. Осипової]. – Одеса : Фенікс, 2006. – 288 с.
6. Добрович А.Д. Анатомія діалога / А. Д. Добрович // Психологія впливання. Хрестоматія. – СПб. : Питер, 2001. – С. 138–182.
7. Мачуська І.М. Формування культури спілкування суб'єктів навчально-виховного процесу / І. М. Мачуська // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С. 97–104.
8. Медінцев В.О. Деякі теоретичні джерела діалогічного підходу у психології / В. О. Медінцев // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №9–10. – С. 107–109.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги-XXI, 2010. – 464 с.
10. Педагогічна майстерність: підручник / [за ред. І. А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 2004. – 268 с.
11. Руденский Е.В. Основы психотехнологии общения менеджера / Е. В. Руденский. – М. : ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1997. – 180 с.
12. Ячин С.Е. Диалог как коммуникативный режим / С. Е. Ячин, М. Ю. Орлова // Человек. – №5. – 2001. – С. 38–50.